

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ДЕМ'ЯНОВ ВІТАЛІЙ ВІКТОРОВИЧ



УДК 343.9

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ТА ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ
ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Класичному приватному університеті.

Науковий керівник –

доктор юридичних наук, професор
Абакумова Юлія Вікторівна,
Класичний приватний університет,
директор Інституту економіки та права.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
Савінова Наталія Андріївна,
Національний університет «Одеська морська академія»,
директор навчально-наукового інституту
морського права та менеджменту;

доктор юридичних наук, професор
Мінченко Сергій Іванович,
Міністерство економіки, довкілля
та сільського господарства України,
заступник директора департаменту
юридичного забезпечення.

Захист відбудеться 19 лютого 2026 р. о 12.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.727.02 у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у загальній бібліотеці Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, просп. Науки, 26).

Автореферат розіслано 16 січня 2026 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**



Василь Березняк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Промислові регіони України часто стикаються з підвищеними екологічними ризиками, які негативно впливають на здоров'я населення та стан довкілля. Зростання кількості порушень правил екологічної безпеки, передбачених статтею 236 Кримінального кодексу України, вимагає проведення детального кримінологічного аналізу. Забезпечення екологічної безпеки має прямий вплив на якість життя громадян та сталий розвиток суспільства в цілому. Відсутність належних заходів запобігання та боротьби з порушеннями правил екологічної безпеки може призвести до значних соціально-економічних втрат, включно з деградацією природних ресурсів, зниженням рівня здоров'я населення, порушенням економічної стабільності регіонів та підривом довіри до державної влади. Аналіз кримінологічних характеристик таких порушень у промислових регіонах дозволить виявити прогалини у чинному законодавстві та сприятиме розробці нових законодавчих ініціатив, спрямованих на підвищення ефективності запобігання екологічним правопорушенням. Важливим аспектом дослідження є врахування міжнародного досвіду у сфері екологічної безпеки, що надає можливість адаптувати найкращі світові практики для потреб України. Це дослідження є особливо актуальним у контексті забезпечення сталого розвитку промислових регіонів, охорони здоров'я населення та захисту навколишнього середовища. Вивчення кримінологічної характеристики порушень правил екологічної безпеки та розробка ефективних механізмів запобігання дозволить знизити рівень вчинення таких правопорушень, підвищити екологічну безпеку та сприятиме формуванню екологічно свідомого суспільства.

Проблеми, пов'язані з кримінологічною характеристикою та запобіганням порушенням правил екологічної безпеки, є предметом активних наукових досліджень. Особливу увагу привернуто питанням природи цих правопорушень, особливостей їх виникнення, розвитку та поширення в різних регіонах, а також пошуку ефективних методів запобігання таким правопорушенням. Цій тематиці присвячені роботи багатьох вітчизняних науковців, серед яких: В. Баранівський, Г. Білявський, О. Виноградова, С. Гавриш, О. Джужа, О. Дубовик, П. Єрьомкін, О. Зражевський, Н. Іванова, О. Кулик, В. Матвійчук, О. Мельник, В. Навроцький, О. Намчук, Г. Поліщук, А. Притула, П. Фріс, А. Шульга. Проте ці дослідження, спираючись на законодавство минулих періодів, здебільшого не враховують сучасні виклики, зокрема зміну екологічної ситуації в умовах війни, проблеми адаптації законодавства до міжнародних стандартів, а також впровадження новітніх технологій у запобігання екологічним правопорушенням. Актуальність дослідження зумовлена низкою невирішених питань, які потребують

комплексного, системного підходу, як-от: визначення кримінологічної характеристики злочинів проти правил екологічної безпеки, передбачених статтею 236 КК України; аналіз сучасного стану природних складових довкілля у промислових регіонах України; визначення видів злочинів, що посягають на довкілля, з урахуванням регіонального аспекту; дослідження стану злочинності у сфері екологічної безпеки; формування ефективних механізмів запобігання порушенням правил екологічної безпеки.

Недостатня емпірична база, зокрема відсутність даних про кількість кримінальних проваджень за статтею 236 КК України та їхню динаміку за останні 10 років, є значним недоліком сучасних досліджень. Окремо слід зазначити відсутність глибокого аналізу регіональних особливостей стосовно: визначення промислових регіонів за конкретними критеріями, встановлення їхнього внеску в загальну статистику екологічних правопорушень та оцінки стану екологічної безпеки. Правопорушення, передбачені статтею 236 КК України, охоплюють порушення порядку здійснення оцінки впливу на довкілля, правил екологічної безпеки під час проєктування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів. Ці правопорушення можуть призводити до загибелі людей, значного екологічного забруднення територій або інших тяжких наслідків, що становить серйозну загрозу для суспільства. Зазначені обставини зумовили вибір теми дослідження, яке спрямоване на проведення детального кримінологічного аналізу порушень правил екологічної безпеки, розробку практичних рекомендацій для вдосконалення законодавства та запобігання таким злочинам та адаптацію міжнародного досвіду до українських реалій.

Актуальність вибраної теми підтверджується також її значущістю для сучасної наукової та правозастосовної практики у сфері забезпечення екологічної безпеки, що знаходить відображення у фахових наукових дискусіях та експертних оцінках провідних учених і практиків у галузі кримінального права та кримінології. Зокрема, проблематика кримінологічної характеристики та запобігання порушенням правил екологічної безпеки перебуває у полі наукових інтересів доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника Н. Савінової, а також практичних працівників органів державної влади у сфері формування та реалізації екологічної політики, зокрема доктора юридичних наук, професора С. Мінченка, що свідчить про наукову та прикладну значущість досліджуваної проблематики, її міжгалузевий і міждисциплінарний характер.

В умовах воєнного стану порушення правил екологічної безпеки набувають ознак загрози національній безпеці України, оскільки можуть призводити до масштабного ураження довкілля, дестабілізації життєзабезпечення населення, погіршення санітарно-епідемічної ситуації та створення довгострокових негативних наслідків для обороноздатності й сталого розвитку держави.

Таким чином, вибраний напрям дослідження має як наукову, так і практичну значущість у контексті забезпечення екологічної безпеки в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи Класичного приватного університету та є складовою частиною цільової комплексної програми «Організаційно-правове, науково-методичне й інформаційне забезпечення досудового слідства та судового провадження» (номер державної реєстрації 0111U008727). При проведенні дослідження враховано кримінологічні особливості порушень правил екологічної безпеки, передбачених статтею 236 Кримінального кодексу України, а також механізми запобігання та протидії їм у сучасних умовах, зазначені у Законі України «Про стратегічну екологічну оцінку», ухваленому 20 березня 2018 р., Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року, затверджених Законом України від 28 лютого 2019 р., Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р. № 1363-р.

Мета та завдання дослідження. *Метою дослідження є комплексна кримінологічна характеристика порушення правил екологічної безпеки з урахуванням регіонального аспекту та його детермінант, оцінка наявних та розробка нових рекомендацій щодо запобігання таким правопорушенням в умовах воєнного стану.*

Для досягнення зазначеної мети постановлено такі завдання:

- охарактеризувати порушення правил екологічної безпеки в системі кримінальних правопорушень проти довкілля;
- проаналізувати стан наукової розробки проблематики запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля в Україні;
- сформулювати методологію дослідження кримінологічної характеристики та запобігання порушенням правил екологічної безпеки за статтею 236 Кримінального кодексу України;
- узагальнити кримінологічну характеристику порушення правил екологічної безпеки в Україні;
- з'ясувати причини та умови вчинення порушення правил екологічної безпеки;
- виокремити суб'єктів, що реалізують загальносоціальні заходи запобігання порушенням правил екологічної безпеки;
- визначити суб'єктів, що здійснюють спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання порушенням правил екологічної безпеки;
- виявити проблеми кримінологічних заходів запобігання порушенням правил екологічної безпеки під час дії воєнного стану.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі забезпечення екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації

підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, а також ті, що регулюються нормами статті 236 Кримінального кодексу України, у контексті попередження, виявлення та розслідування порушень правил екологічної безпеки.

Предмет дослідження – кримінологічна характеристика та запобігання порушенням правил екологічної безпеки в Україні.

Методи дослідження вибрано з урахуванням мети та поставлених у роботі завдань, з огляду на об'єкт і предмет дослідження. Методологічною основою дослідження є найбільш загальні закони пізнання й розвитку природи та суспільства, сучасна теорія наукового пізнання соціальних і правових явищ. Так, *історико-правовий метод* застосовано під час розгляду порушення правил екологічної безпеки в системі кримінальних правопорушень проти довкілля (підрозділ 1.1); *логіко-семантичний метод та метод сходження від абстрактного до конкретного* використаний під час аналізу стану наукової розробки проблематики запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля в Україні (підрозділ 1.2); *компаративно-правовим методом* досліджено та визначено особливості методології дослідження кримінологічної характеристики та запобігання порушенням правил екологічної безпеки за статтею 236 Кримінального кодексу України (підрозділ 1.3); *структурно-функціональний метод* використано з метою дослідження суб'єктів, що реалізують загальносоціальні заходи запобігання порушенням правил екологічної безпеки (підрозділ 3.1); *формально-юридичний (догматичний)* – для дослідження кримінологічної характеристики порушення правил екологічної безпеки в Україні, причин та умов вчинення порушення правил екологічної безпеки (підрозділи 2.1, 2.2); *системно-структурним методом* досліджено суб'єктів, що здійснюють спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання порушенням правил екологічної безпеки (підрозділ 3.2); *соціологічні (анкетування, опитування та інтерв'ю) та статистичні (структурний, динамічний, інтервальний, порівняльний і кореляційний аналіз та прогнозування) методи* застосовано з метою аналізу проблеми кримінологічних заходів запобігання порушенням правил екологічної безпеки під час дії воєнного стану (підрозділ 3.3).

Нормативно-правову базу дисертаційного дослідження становлять Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, а також закони України та інші нормативно-правові акти, що регулюють суспільні відносини у сфері охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів. Зокрема, у роботі використано положення Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про оцінку впливу на довкілля», «Про стратегічну екологічну оцінку», «Про управління відходами», «Про природно-заповідний фонд України», «Про охорону атмосферного повітря»,

Водного кодексу України, Земельного кодексу України, Лісового кодексу України, Кодексу України про надра, а також Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Нормативну основу дослідження також становлять укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, що регулюють питання екологічної безпеки, природокористування та державного екологічного контролю. У роботі враховано правові позиції Конституційного Суду України, практику Верховного Суду щодо застосування кримінального та екологічного законодавства, а також міжнародні договори й конвенції у сфері охорони довкілля та екологічної безпеки, ратифіковані Україною, і загальновизнані принципи та норми міжнародного права.

Теоретичну основу дисертації становлять праці вітчизняних і закордонних учених у галузі кримінального права, кримінології, екологічного права, теорії держави і права, адміністративного права, а також наукові дослідження, присвячені проблемам екологічної безпеки, кримінологічній характеристиці екологічних правопорушень, причинам і умовам їх вчинення, особі правопорушника та механізмам запобігання злочинам у сфері охорони довкілля. Теоретичну базу роботи також становлять положення загальної теорії злочинності, концепції екологічної кримінології, доктринальні підходи до забезпечення сталого розвитку та екологічної безпеки, наукові розробки щодо вдосконалення кримінально-правових і кримінологічних заходів протидії порушенням правил екологічної безпеки.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять результати вивчення практичної діяльності правоохоронних та судових органів, аналітичних матеріалів, статистичних звітів, а також даних анкетування й експертних опитувань фахівців у сфері кримінології, права та екологічної безпеки. У межах дослідження проведено анкетування 97 практичних працівників, серед яких: 12 суддів місцевих та апеляційних судів Харківської та Запорізької областей; 15 прокурорів обласних і місцевих прокуратур зазначених регіонів; 20 слідчих і 10 керівників органів досудового розслідування з різних регіонів України, зокрема Дніпропетровської, Одеської, Київської та Львівської областей; 8 експертів (спеціалістів) у сфері екологічної безпеки, включно з фахівцями державних і недержавних експертних установ; 12 адвокатів, які спеціалізуються на справах, пов'язаних із екологічними злочинами; 20 викладачів профільних кафедр вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку фахівців у галузі кримінального, екологічного та адміністративного права. Крім того, у дослідженні використано думки науковців-кримінологів та практичних працівників органів Національної поліції України, які надали експертні оцінки щодо ефективності сучасних механізмів запобігання екологічним правопорушенням. Мета анкетування полягала у з'ясуванні поглядів практиків щодо причин, умов та детермінант порушень правил екологічної безпеки, а також у визначенні найбільш ефективних заходів

запобігання у воєнний та післявоєнний періоди. Для отримання об'єктивної емпіричної інформації також опрацьовано: звітні форми № 1-СЛ та № 1-1 за 2022–2024 рр. по Запорізькій області (джерело: old.gp.gov.ua); відомості з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінальних проваджень, розпочатих за статтею 236 Кримінального кодексу України у період 2020–2024 рр., по Запорізькій області; матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень – загалом опрацьовано 145 судових рішень, ухвалених судами першої, апеляційної та касаційної інстанцій за період з 2019 до 2024 року, що стосуються кваліфікації та розгляду кримінальних правопорушень, передбачених статтею 236 КК України; узагальнену інформацію галузевих відділів прокуратури Запорізької області щодо розслідування правопорушень у сфері екологічної безпеки (джерело: <https://zap.gp.gov.ua/ua/index.html>; <https://www.pivden.dei.gov.ua/>); аналітичні матеріали Головного управління Національної поліції та Управління Служби безпеки України в Запорізькій області (джерела: <https://zp.npu.gov.ua/>; <https://opendatabot.ua/c/20001556>). Сукупність використаних джерел емпіричної інформації забезпечила репрезентативність отриманих результатів і дала змогу сформуванню обґрунтованих висновків щодо кримінологічної характеристики та запобігання порушенням правил екологічної безпеки у сучасних умовах, зокрема під час дії воєнного стану.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній кримінологічній науці комплексним системним дослідженням, в якому на основі кримінологічної характеристики, аналізу комплексу детермінант та оцінки сучасного стану запобігання порушенням правил екологічної безпеки в умовах мирного і воєнного часу з'ясовано теоретико-методологічні та правозастосовні проблеми, які негативно позначаються на стані протидії такого роду кримінальним правопорушенням, та науково обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення зазначеної діяльності на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях. До найважливіших положень, що містять наукову новизну, слід віднести такі:

уперше:

– у вітчизняній кримінологічній науці обґрунтовано, що порушення правил екологічної безпеки, передбачені статтею 236 Кримінального кодексу України, як кримінальні правопорушення мають комплексну детермінацію, що поєднує економічні, організаційні, управлінські, правові та морально-психологічні чинники, що зумовлює необхідність формування багаторівневої системи кримінологічного запобігання. У межах дисертаційного дослідження розроблено кримінологічну класифікацію порушень правил екологічної безпеки з урахуванням їхньої структури, динаміки, географії поширення, рівня латентності та специфіки вчинення в умовах воєнного стану;

– доведено, що воєнні реалії суттєво підвищують ризики вчинення правопорушень проти довкілля, що об'єктивно потребує розроблення окремого

комплексу спеціальних кримінологічних заходів, спрямованих на запобігання таким діям. На цій підставі сформульовано концептуальні засади стратегії запобігання екологічній злочинності, у межах якої передбачено спеціальний розділ щодо діяльності правоохоронних органів та органів місцевого самоврядування;

– обґрунтовано доцільність доповнення статті 236 КК України кваліфікуючою ознакою – «вчинення злочину в умовах воєнного стану чи з використанням обставин збройного конфлікту», що відображає підвищений рівень суспільної небезпеки таких діянь та відповідає сучасним викликам забезпечення екологічної та національної безпеки України;

удосконалено:

– порядок взаємодії суб'єктів запобігання порушенням правил екологічної безпеки шляхом розробки алгоритму взаємодії органів екологічного контролю, Державної екологічної інспекції України та правоохоронних органів;

– теоретичну модель спеціально-кримінологічного запобігання порушенням правил екологічної безпеки з урахуванням сучасних загроз та воєнно-політичної ситуації в Україні;

– доктринальне розуміння специфіки суб'єкта злочину за ст. 236 КК України, зокрема щодо відповідальності посадових осіб підприємств, установ та організацій;

– поняття порушення правил екологічної безпеки як кримінально-правового явища та як об'єкта кримінологічного дослідження;

– систему класифікації кримінологічних заходів запобігання порушенням правил екологічної безпеки відповідно до рівнів їх реалізації (загальносоціальні, спеціально-кримінологічні, індивідуальні);

дістало подальшого розвитку:

– положення про доцільність посилення профілактичної спрямованості діяльності Державної екологічної інспекції України шляхом інтеграції її роботи зі правоохоронною системою;

– обґрунтування необхідності створення єдиного державного реєстру екологічних правопорушень, що сприятиме більш точному кримінологічному аналізу та прогнозуванню тенденцій екологічної злочинності;

– позиція щодо підвищення кримінальної відповідальності за діяння, які спричинили значну шкоду довкіллю, життю чи здоров'ю людей;

– класифікація функцій суб'єктів запобігання порушенням правил екологічної безпеки на загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуально-виправні;

– підходи до імплементації міжнародного досвіду у формування національної кримінологічної політики запобігання злочинам проти довкілля.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес та можуть бути використані у різних сферах діяльності, а саме:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого опрацювання проблем кримінологічної характеристики та запобігання порушенням правил екологічної безпеки, поглиблення теоретичних положень кримінального права і кримінології, а також для проведення подальших наукових досліджень у цій сфері;

– *нормотворчій діяльності* положення дисертації – для удосконалення чинного кримінального законодавства України та формування пропозицій щодо підвищення ефективності кримінально-правової протидії порушенням правил екологічної безпеки;

– *правотворчій та правозастосовній діяльності* – під час здійснення процесуального керівництва та розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних із порушенням правил екологічної безпеки, з метою підвищення ефективності розслідування, обґрунтування судових рішень, правильної кваліфікації кримінальних правопорушень і визначення причин та умов їх вчинення, що підтверджується відповідними актами впровадження (акт впровадження Дніпропетровської обласної прокуратури від 04 березня 2024 р., акт впровадження Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 06 березня 2024 р.);

– *освітньо-методичному процесі* – під час викладання дисциплін кримінально-правового та кримінологічного циклу, підготовки лекційних курсів, навчально-методичних матеріалів, підручників і навчальних посібників, а також при формуванні практичних навичок у здобувачів вищої освіти, що також підтверджується відповідним актом впровадження (акт впровадження Класичного приватного університету від 01 лютого 2023 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднено в доповідях на науково-практичних конференціях: «Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Дніпро, 5–6 листопада 2021 р.); «Topical issues of modern jurisprudence» (Czestochawa, the Republic of Poland, April 5–6, 2023); «Юридичні науки: проблеми та перспективи» (м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, викладено у дванадцяти наукових публікаціях, із яких: вісім статей у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна стаття у зарубіжному науковому виданні, три тези доповідей, опубліковані за результатами участі у науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені предметом, метою і завданнями дослідження. Робота складається з основної частини (вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків), списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 299 сторінок, із яких основного тексту – 199 сторінок. Список використаних джерел налічує 418 найменувань та займає 41 сторінку. Вісім додатків розміщено на 42-х сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, практичне значення та необхідність її вивчення, визначено мету і завдання дослідження, його об'єкт, предмет, наукову новизну отриманих результатів, надано відомості про апробацію здійсненого дослідження.

Розділ 1 «Теоретичні засади та загальна характеристика кримінальних правопорушень проти екологічної безпеки» містить три підрозділи, в яких досліджено теоретичні засади формування поняття кримінальних правопорушень проти екологічної безпеки, визначено їх правову природу та сутнісні ознаки, а також надано загальну кримінально-правову характеристику зазначеної категорії правопорушень.

У *підрозділі 1.1 «Порушення правил екологічної безпеки в системі кримінальних правопорушень проти довкілля»* здійснено комплексний аналіз місця порушення правил екологічної безпеки у системі кримінальних правопорушень проти довкілля. Наголошено, що в умовах повномасштабної збройної агресії проти України екологічна безпека набула особливого значення як складова національної безпеки, а негативний вплив воєнних дій на довкілля має довготривалі, часто транскордонні наслідки. Проаналізовано масштаби екологічної шкоди, завданої внаслідок бойових дій, зокрема забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів і ґрунтів, знищення лісових масивів, природно-заповідних територій, порушення екосистем та загрозу біорізноманіттю. Підкреслено, що офіційні статистичні дані не відображають повною мірою реального обсягу шкоди, що ускладнює кримінально-правову оцінку таких діянь і визначення причинно-наслідкових зв'язків. Обґрунтовано, що стаття 236 Кримінального кодексу України займає ключове, системоутворююче місце поміж інших статей, що передбачають кримінальну відповідальність за правопорушення проти довкілля, оскільки спрямована на охорону екологічної безпеки як інтегрального об'єкта кримінально-правового захисту. Встановлено, що зазначене правопорушення має комплексний характер і може виявлятися у формі як активних дій, так і бездіяльності – ці діяння пов'язані з порушенням вимог екологічного законодавства під час проєктування, будівництва, експлуатації або ліквідації екологічно небезпечних об'єктів. Досліджено співвідношення порушення правил екологічної безпеки з іншими злочинами проти довкілля, зокрема забрудненням атмосферного повітря, вод, незаконною порубкою лісу, порушенням правил охорони та використання надр, що свідчить про необхідність системного підходу до їх кримінально-правової та кримінологічної оцінки. Особливу увагу приділено аналізу об'єкта, об'єктивної сторони та суспільної небезпечності злочину, передбаченого ст. 236 КК України, а також особливостям конструкції його складу, який поєднує формальні та матеріальні ознаки. Наголошено на

складності доведення причинно-наслідкового зв'язку між порушенням екологічних вимог і настанням тяжких наслідків, що істотно ускладнює практику досудового розслідування. Сформульовано висновок, що порушення правил екологічної безпеки є одним із найбільш небезпечних видів кримінальних правопорушень проти довкілля, особливо в умовах воєнного стану, та потребує вдосконалення кримінально-правового регулювання, посилення державного контролю, розвитку системи екологічного моніторингу і застосування ефективних запобіжних заходів.

У підрозділі 1.2 «Стан наукової розробки проблематики запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля в Україні» проаналізовано стан наукової розробки проблем запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля у вітчизняній кримінально-правовій та кримінологічній науці. Встановлено, що попри високу суспільну небезпечність екологічних злочинів, питання запобігання їм тривалий час залишалось периферійним напрямом наукових досліджень. З'ясовано, що переважна більшість наукових праць присвячена кримінально-правовим аспектам охорони довкілля, зокрема питанням криміналізації екологічно небезпечних діянь, кваліфікації окремих складів злочинів, визначенню об'єкта та об'єктивної сторони злочинів проти довкілля, а також їх відмежуванню від адміністративних правопорушень. Водночас кримінологічні аспекти порушень правил екологічної безпеки, передбачених ст. 236 КК України, зокрема їх детермінація, мотивація суб'єктів, регіональні особливості та система запобігання, залишаються недостатньо дослідженими. Проаналізовано наукові праці вітчизняних учених, у яких розглядаються проблеми екологічної злочинності та протидії їй у цілому. Зокрема, у монографічних і дисертаційних дослідженнях обґрунтовано необхідність комплексного поєднання кримінально-правових, адміністративних, організаційних і просвітницьких заходів протидії екологічним правопорушенням. Водночас встановлено, що в зазначених роботах не здійснено системного кримінологічного аналізу саме порушення правил екологічної безпеки як самостійного виду злочинної діяльності, не розроблено адаптованих до сучасних умов моделей запобігання таким правопорушенням. Констатовано відсутність комплексних кримінологічних досліджень порушень правил екологічної безпеки у промислових регіонах України, які характеризуються підвищеним антропогенним навантаженням і концентрацією екологічно небезпечних виробництв. Особливо недостатньо висвітленими залишаються питання впливу воєнного стану на динаміку, структуру, латентність та механізми вчинення екологічних кримінальних правопорушень, а також на ефективність існуючих заходів запобігання. Встановлено, що в наукових працях практично не розроблено кримінологічних моделей прогнозування порушень правил екологічної безпеки, не визначено ролі суб'єктів запобігання в умовах воєнного стану, не сформовано єдиної науково обґрунтованої системи спеціально-кримінологічних та індивідуальних

заходів профілактики з урахуванням ризиків бойових дій, руйнування промислової та екологічної інфраструктури, забруднення територій і обмежених можливостей державного контролю. Сформульовано висновок, що наявні наукові напрацювання не забезпечують цілісного уявлення про кримінологічну характеристику порушень правил екологічної безпеки та не відповідають сучасним викликам, зумовленим воєнним станом і післявоєнною відбудовою України. Це зумовлює необхідність проведення комплексного кримінологічного дослідження зазначених правопорушень, визначення їх детермінант у промислових регіонах та розробки ефективної системи загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів запобігання, що і становить наукову новизну та практичну значущість дисертаційної роботи.

У підрозділі 1.3 «*Методологія дослідження кримінологічної характеристики та запобігання порушенням правил екологічної безпеки за статтею 236 Кримінального кодексу України (програма, процедура, особливості)*» методологія дослідження ґрунтується на положеннях сучасної кримінологічної науки та виходить із розуміння порушень правил екологічної безпеки, передбачених ст. 236 КК України, як складного соціально-правового явища, що має багатofакторну детермінацію, підвищену латентність та значний деструктивний вплив на довкілля, здоров'я населення й національну безпеку держави, особливо в умовах воєнного стану. Методологічну основу дослідження становлять принципи науковості, системності, об'єктивності, міждисциплінарності та соціальної зумовленості кримінологічних знань. У роботі застосовано системний і комплексний підходи, що дало змогу поєднати кримінологічний, кримінально-правовий, екологічний та соціально-економічний аналіз проблеми запобігання екологічним правопорушенням. Програма дослідження була побудована відповідно до логіки кримінологічного пізнання і передбачала послідовне вивчення: сучасного стану злочинності у сфері екологічної безпеки; кримінологічної характеристики порушень правил екологічної безпеки, передбачених ст. 236 КК України; детермінант цих кримінальних правопорушень; системи суб'єктів та заходів запобігання їм, а також розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення кримінологічної та кримінально-правової протидії. Процедура дослідження містила аналіз нормативно-правових актів України та міжнародних стандартів у сфері екологічної безпеки, узагальнення матеріалів судової та слідчої практики застосування ст. 236 КК України, вивчення офіційної статистики правоохоронних і контролюючих органів, а також використання результатів емпіричних досліджень (експертних опитувань і анкетування працівників правоохоронних органів та органів екологічного контролю). У процесі дослідження застосовано загальнонаукові (діалектичний, системно-структурний, аналіз і синтез), спеціально-наукові (формально-юридичний, порівняльно-правовий, статистичний) та спеціальні кримінологічні методи

(аналіз кримінальних проваджень і судових рішень, експертне опитування, контент-аналіз наукових джерел), що забезпечило комплексність і достовірність отриманих результатів. Особливістю методології дослідження є врахування специфіки воєнного стану як чинника, що трансформує екологічну злочинність, ускладнює виявлення причинно-наслідкових зв'язків між порушенням правил екологічної безпеки та суспільно небезпечними наслідками, а також зумовлює необхідність адаптації кримінологічних заходів запобігання до умов збройного конфлікту. Зазначена методологія забезпечила всебічне дослідження кримінологічної характеристики порушень правил екологічної безпеки та стала науковою основою для формулювання теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності запобігання таким правопорушенням в Україні.

Розділ 2 «Кримінологічна характеристика та детермінація порушення правил екологічної безпеки» містить два підрозділи, в яких здійснено кримінологічну характеристику порушення правил екологічної безпеки, досліджено його кількісні та якісні показники, визначено особливості особи правопорушника, а також встановлено систему детермінант, причин і умов, що сприяють вчиненню цього кримінального правопорушення.

У підрозділі 2.1 *«Кримінологічна характеристика порушення правил екологічної безпеки в Україні (стан, показники, динаміка, тенденції)»* здійснено кримінологічний аналіз порушень правил екологічної безпеки, передбачених статтею 236 Кримінального кодексу України, з урахуванням їхнього стану, структури, динаміки, регіональних особливостей та основних тенденцій розвитку. На підставі аналізу офіційної статистики Офісу Генерального прокурора встановлено, що рівень реєстрації кримінальних правопорушень за ст. 236 КК України залишається відносно низьким і коливається у межах 55–120 фактів на рік, водночас частка проваджень, які завершуються направленням обвинувального акта до суду, не перевищує 15–20 %. Це свідчить про високу латентність екологічної злочинності та складність доведення причинно-наслідкового зв'язку між порушенням екологічних вимог і завданою істотною шкодою. Встановлено, що найбільша концентрація порушень правил екологічної безпеки характерна для промислово розвинених регіонів України — Дніпропетровської, Запорізької, Донецької, Одеської та Київської областей, де поєднуються високий рівень техногенного навантаження, інтенсивна господарська діяльність і недостатня ефективність екологічного контролю. Починаючи з 2022 р. спостерігається формальне зниження кількості зареєстрованих злочинів, що зумовлено запровадженням воєнного стану, втратою контролю над окремими територіями та переорієнтацією правоохоронних органів на безпекові завдання. Доведено, що порушення правил екологічної безпеки характеризуються надзвичайно високим рівнем латентності, який, за експертними оцінками, сягає 90–95 %. Офіційна статистика відображає лише незначну частину фактичних посягань на довкілля,

що спотворює реальну картину екологічної злочинності та ускладнює формування ефективної державної політики у сфері екологічної безпеки. Типовими криміногенними чинниками таких правопорушень визначено економічну зацікавленість суб'єктів господарювання у мінімізації витрат на екологічні заходи, недосконалість механізмів державного контролю, корупційні практики, низький рівень екологічної культури та правосвідомості, а також зростання техногенних ризиків в умовах збройного конфлікту. За результатами аналізу судової практики та експертних опитувань встановлено, що типовим суб'єктом порушення правил екологічної безпеки є посадова особа підприємства промислового, енергетичного або аграрного сектору віком 35–55 років, яка наділена управлінськими або технічними повноваженнями та ухвалює рішення щодо поводження з відходами, викидів у атмосферу або скидів у водні об'єкти. У структурі злочинів переважають необережні форми вини, однак значна частина діянь має ознаки умисного ігнорування екологічних вимог з корисливих мотивів. Обґрунтовано, що порушення правил екологічної безпеки мають довготривалі негативні наслідки для довкілля, здоров'я населення, економіки та національної безпеки держави. У зв'язку з цим кримінологічна характеристика таких правопорушень розглядається як необхідна передумова формування ефективної системи запобігання екологічній злочинності, особливо в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України.

У підрозділі 2.2 «Причини та умови вчинення порушення правил екологічної безпеки» здійснено кримінологічний аналіз причин і умов, що зумовлюють вчинення порушень правил екологічної безпеки в Україні, з урахуванням впливу воєнного стану як специфічного криміногенного чинника. Обґрунтовано, що причини порушень правил екологічної безпеки мають системний і багаторівневий характер та формуються під впливом взаємодії економічних, правових, організаційно-управлінських, соціально-психологічних і техногенних факторів. Визначено, що ключовими криміногенними причинами є економічна зацікавленість суб'єктів господарювання у мінімізації витрат на природоохоронні заходи, низька ефективність державної екологічної політики, недосконалість механізмів контролю та притягнення до відповідальності, а також поширені корупційні практики у сфері екологічного нагляду. Встановлено, що важливу роль у детермінації порушень відіграють умови, пов'язані з високим рівнем техногенного навантаження у промислово розвинених регіонах, зношеністю виробничих фондів, застарілими технологіями очищення викидів і поводження з відходами, а також формальним характером екологічного моніторингу. Додатковим чинником є низький рівень екологічної культури та правосвідомості як посадових осіб підприємств, так і населення загалом. Особливу увагу приділено аналізу впливу воєнного стану на процеси кримінологічної детермінації. Доведено, що воєнні дії істотно підвищують ризики порушення екологічної безпеки через руйнування

промислових та інфраструктурних об'єктів, забруднення ґрунтів, води й атмосферного повітря, ускладнення доступу контролюючих органів до зон підвищеної небезпеки, а також зростання латентності екологічної злочинності. В умовах війни екологічні порушення нерідко відсуваються на другий план порівняно з безпековими завданнями, що створює додаткові можливості для зловживань і недбалості. Обґрунтовано, що в умовах збройного конфлікту екологічна шкода набуває не лише внутрішньодержавного, але й міжнародного значення, а окремі порушення можуть відповідати ознакам міжнародних злочинів, зокрема екоциду. У цьому контексті наголошено на необхідності посилення кримінально-правових механізмів захисту довкілля та вдосконалення міжнародно-правових інструментів відповідальності за екологічні злочини, вчинені під час війни. Як підсумок зазначено, що причини та умови вчинення порушень правил екологічної безпеки в Україні мають комплексний характер і значно ускладнюються під впливом воєнного стану. Ефективне запобігання таким правопорушенням потребує інтегрованого підходу, який поєднує удосконалення законодавства, підвищення ефективності державного контролю, формування екологічної правосвідомості та використання сучасних технологій моніторингу довкілля з урахуванням викликів воєнного та післявоєнного періодів.

Розділ 3 «Суб'єкти запобігання порушенням правил екологічної безпеки та основні напрями їхньої діяльності» містить три підрозділи, в яких визначено систему та класифікацію суб'єктів запобігання порушенням правил екологічної безпеки, розкрито їх адміністративно-правовий статус, повноваження та компетенцію, проаналізовано основні напрями їхньої діяльності, а також обґрунтовано комплекс організаційно-правових і кримінологічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності запобігання таким правопорушенням.

У підрозділі 3.1 *«Суб'єкти, що реалізують загальносоціальні заходи запобігання порушенням правил екологічної безпеки»* досліджено систему суб'єктів, які реалізують загальносоціальні заходи запобігання порушенням правил екологічної безпеки, визначено основні напрями їхньої діяльності з урахуванням сучасних викликів, зумовлених воєнним станом. Обґрунтовано, що загальносоціальні заходи запобігання мають стратегічний і довготривалий характер та спрямовані на формування умов, за яких мінімізується криміногенний потенціал у сфері довкілля. Такі заходи не мають безпосередньо репресивного змісту, однак істотно впливають на рівень екологічної злочинності шляхом усунення або послаблення соціальних, економічних, управлінських і культурних чинників, що її детермінують. Встановлено, що провідну роль у реалізації загальносоціальної профілактики відіграють органи державної влади та органи місцевого самоврядування, насамперед Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Державна екологічна інспекція України, а також

інші центральні та місцеві органи виконавчої влади. Їхня діяльність спрямована на формування та реалізацію державної екологічної політики, удосконалення нормативно-правового регулювання, забезпечення екологічного моніторингу та виконання міжнародних екологічних зобов'язань України. Особливу увагу приділено ролі системи освіти, науки та культури у формуванні екологічної правосвідомості населення. Заклади загальної середньої, професійної та вищої освіти розглядаються як ключові інститути загальносоціальної профілактики, що забезпечують формування відповідального ставлення до довкілля, усвідомлення екологічних ризиків та правових наслідків їх ігнорування. Важливе місце в системі загальносоціального запобігання посідають інститути громадянського суспільства, зокрема громадські екологічні організації, ініціативні групи, засоби масової інформації та інтернет-ресурси. Вони здійснюють функції громадського контролю, підвищують рівень екологічної обізнаності, сприяють виявленню порушень екологічного законодавства та формують суспільний запит на посилення відповідальності за екологічні правопорушення. Доведено, що в умовах воєнного стану значення загальносоціальних заходів запобігання істотно зростає у зв'язку з масштабними екологічними ризиками, спричиненими бойовими діями, руйнуванням промислової та енергетичної інфраструктури, забрудненням земель, водних об'єктів і атмосферного повітря. За цих умов загальносоціальна профілактика набуває ознак елемента національної безпеки та потребує посилення міжвідомчої координації, розвитку системи екологічного моніторингу та впровадження сучасних інформаційних технологій. Сформульовано висновок, що ефективність загальносоціальних заходів запобігання порушенням правил екологічної безпеки залежить від системності, узгодженості дій суб'єктів, належного нормативного, інформаційного та ресурсного забезпечення, а також активної взаємодії держави з громадянським суспільством. Саме загальносоціальний рівень формує базис для подальшої реалізації спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів протидії екологічній злочинності.

У підрозділі 3.2 «Суб'єкти, що здійснюють спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання порушенням правил екологічної безпеки» проаналізовано систему суб'єктів, які здійснюють спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання порушенням правил екологічної безпеки, передбачених ст. 236 Кримінального кодексу України, та визначено особливості їхньої діяльності в умовах зростання техногенних і воєнних ризиків. Обґрунтовано, що спеціально-кримінологічне запобігання має цільовий характер і спрямоване на нейтралізацію криміногенних чинників, властивих окремим галузям господарювання, територіям підвищеної екологічної небезпеки та групам осіб, діяльність яких пов'язана з використанням джерел підвищеного екологічного ризику. Індивідуальні заходи профілактики, своєю чергою, зорієнтовані на конкретних осіб, які вчинили або

схильні до вчинення порушень правил екологічної безпеки. Встановлено, що ключову роль у реалізації спеціально-кримінологічних заходів відіграють органи державної влади спеціальної компетенції, зокрема Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Державна екологічна інспекція України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, а також інші центральні органи виконавчої влади, діяльність яких пов'язана з контролем за використанням природних ресурсів, техногенною та радіаційною безпекою. Їхні повноваження спрямовані на здійснення державного екологічного нагляду, оцінку екологічних ризиків, проведення перевірок об'єктів підвищеної небезпеки та запобігання настанню тяжких екологічних наслідків. Особливе місце у системі спеціально-кримінологічного запобігання займають правоохоронні органи: Національна поліція України, органи прокуратури та суди, які забезпечують кримінально-правову охорону екологічної безпеки шляхом виявлення, документування, розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил екологічної безпеки. Доведено, що ефективність їхньої діяльності значною мірою залежить від рівня спеціалізованої підготовки, міжвідомчої взаємодії з контролюючими органами та використання експертного й наукового потенціалу. Наголошено на важливій ролі органів місцевого самоврядування у здійсненні спеціально-кримінологічних заходів запобігання, зокрема в частині контролю за станом довкілля на відповідних територіях, реагування на локальні екологічні загрози, організації відновлювальних заходів та взаємодії з громадськістю. Доведено, що суттєвий превентивний потенціал мають громадські об'єднання та екологічні неурядові організації, які здійснюють громадський контроль, екологічний моніторинг, незалежну експертизу та формують суспільний запит на посилення відповідальності за порушення правил екологічної безпеки. Водночас науково-дослідні установи забезпечують кримінологічне та екологічне обґрунтування профілактичних заходів, прогнозування ризиків і розробку стратегій запобігання. У роботі обґрунтовано, що в умовах воєнного стану значення спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів запобігання істотно зростає у зв'язку з підвищеною загрозою техногенних аварій, забруднення довкілля внаслідок бойових дій та руйнування об'єктів критичної інфраструктури. За таких умов особливої актуальності набувають міжвідомча координація, оперативний обмін інформацією, використання цифрових інструментів моніторингу та залучення міжнародної допомоги. У підсумку зазначено, що ефективність спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання порушенням правил екологічної безпеки залежить від системності діяльності суб'єктів, чіткого розмежування їхніх повноважень, належного нормативного забезпечення та інтеграції превентивних, контрольних і правоохоронних механізмів. Формування єдиного скоординованого механізму взаємодії суб'єктів запобігання розглядається як необхідна умова зниження рівня екологічної злочинності та забезпечення екологічної безпеки України.

У підрозділі 3.3 «Кримінологічні заходи запобігання порушенням правил екологічної безпеки під час дії воєнного стану» встановлено, що збройна агресія Російської Федерації зумовила різке зростання екологічних ризиків та трансформацію екологічної злочинності, яка в умовах воєнного стану набуває підвищеної суспільної небезпеки, латентності та масштабності. Воєнні дії спричиняють системне забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів і ґрунтів, руйнування промислових і природних об'єктів, що створює загрозу не лише національній, а й міжнародній екологічній безпеці. Обґрунтовано, що традиційні кримінологічні заходи запобігання екологічним правопорушенням, сформовані для умов мирного часу, є недостатньо ефективними в період воєнного стану. Виявлено основні детермінанти порушень правил екологічної безпеки в умовах війни, до яких віднесено: ослаблення державного екологічного контролю, переорієнтацію ресурсів правоохоронних органів на воєнні потреби, зростання організованої злочинної діяльності у сфері природокористування, а також дефіцит фахівців із належною екологічною та кримінологічною підготовкою. Доведено, що ефективне запобігання екологічним правопорушенням у період воєнного стану потребує комплексного підходу, який поєднує загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуально-запобіжні заходи. Особливе значення надається удосконаленню нормативно-правового регулювання фіксації та оцінки екологічної шкоди, запровадженню спеціалізованих механізмів документування екологічних злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, а також розширенню можливостей залучення спеціалістів у кримінальному провадженні. Обґрунтовано доцільність використання сучасних технологій у системі запобігання екологічній злочинності, зокрема геоінформаційних систем, супутникового моніторингу, дистанційного зондування Землі та автоматизованих інформаційно-аналітичних ресурсів. Запропоновано створення автоматизованої системи кримінологічної інформації щодо екологічної безпеки, яка забезпечить своєчасне виявлення криміногенних чинників та підвищить ефективність прийняття управлінських рішень. Наголошено на важливості розвитку ціннісно-світоглядної складової запобіжної діяльності, формування екологічної культури та нетерпимого ставлення до екологічних правопорушень у суспільстві. Сформульовано висновок, що кримінологічне запобігання порушенням правил екологічної безпеки в умовах воєнного стану має розглядатися як складова національної безпеки України та реалізовуватися з урахуванням міжнародно-правових стандартів захисту довкілля під час збройних конфліктів.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено всебічне теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення наукового завдання, яке полягає у комплексному дослідженні кримінологічної характеристики порушення правил екологічної безпеки, визначенні його специфіки у промислових регіонах України, особливо в умовах воєнного стану, а також у розробленні науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на вдосконалення системи запобігання таким правопорушенням і підвищення ефективності кримінологічної політики у сфері охорони довкілля. За результатами проведеного дослідження сформульовано такі основні висновки:

1. З'ясовано, що порушення правил екологічної безпеки, передбачене ст. 236 КК України, посідає особливе місце у системі кримінальних правопорушень проти довкілля, оскільки характеризується комплексною міждисциплінарною природою, посягаючи на екологічну безпеку як складову національної безпеки, на природно-ресурсний потенціал держави та право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Цей злочин має високий рівень суспільної небезпеки, оскільки його вчинення спричиняє негативні зміни у навколишньому природному середовищі, що тягнуть за собою деградацію екосистем, забруднення атмосферного повітря, вод та ґрунтів, вимирання видів флори і фауни, зниження якості життя населення, а також погіршення економічної та демографічної ситуації в регіонах.

Встановлено, що порушення правил екологічної безпеки відрізняється особливими ознаками, як порівняти з іншими екологічними злочинами: по-перше, воно має широкий об'єкт посягання, що охоплює правила безпеки довкілля у найрізноманітніших сферах господарської діяльності (промисловість, енергетика, транспорт, будівництво); по-друге, є злочином із формальним складом, де криміналізація діяння здійснюється задля превенції незалежно від настання тяжких наслідків у деяких випадках; по-третє, його суспільна небезпека значно посилюється у воєнний час, коли наслідки набувають масштабного, транснаціонального та довготривалого характеру.

Визначено, що це правопорушення належить до злочинів проти безпеки довкілля та є базовим екологічним злочином, порушення якого створює умови для виникнення інших злочинів проти довкілля, таких як забруднення вод, атмосферного повітря, порушення режиму використання земель та надр тощо.

2. Проаналізовано сучасний стан наукової розробки проблем запобігання екологічним злочинам в Україні та встановлено, що хоча у вітчизняній юридичній науці існує значна кількість досліджень, присвячених загальнотеоретичним аспектам охорони довкілля, правовим засадам екологічної безпеки, екологічній політиці держави та міжнародно-правовим стандартам, однак комплексні кримінологічні дослідження безпосередньо питань

запобігання порушенням правил екологічної безпеки залишаються фрагментарними.

Встановлено, що найбільш ґрунтовно розроблені питання адміністративно-правового та екологічного регулювання охорони довкілля, тоді як кримінально-правові, кримінологічні та практичні аспекти запобігання злочинам у цій сфері не отримали належного системного висвітлення. Особливою є проблема недостатньої уваги до порушень правил екологічної безпеки під час дії воєнного стану, що сьогодні набуває виключної актуальності, зважаючи на збройну агресію проти України та масове знищення об'єктів екологічної інфраструктури.

Доведено, що існує наукова та практична необхідність у розробці кримінологічної характеристики порушень правил екологічної безпеки, встановленні їхніх специфічних особливостей, причин та умов вчинення, мотиваційної структури суб'єктів та ефективних механізмів протидії, що й визначає наукову новизну проведеного дослідження.

3. У межах розділу сформульовано методологічні основи дисертаційного дослідження, що базуються на поєднанні сучасних загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання, а саме: діалектичного методу, що було використано для аналізу змісту поняття «екологічна безпека», його еволюції та взаємозв'язків із іншими правовими категоріями; формально-юридичного методу – для дослідження положень Конституції України, Кримінального кодексу України, міжнародних договорів та інших нормативно-правових актів у сфері екологічної безпеки; порівняльно-правового методу – для зіставлення вітчизняного законодавства із законодавством закордонних країн та міжнародно-правовими стандартами у сфері кримінально-правової охорони довкілля; історико-правового методу – для визначення етапів становлення правового регулювання охорони довкілля в Україні; кримінологічного та статистичного методів – для дослідження рівня, динаміки, структури злочинності у сфері екологічної безпеки; методу моделювання та прогнозування – для формування практичних пропозицій та прогнозування тенденцій злочинності у сфері екологічної безпеки в умовах воєнного стану; системно-структурного аналізу – для дослідження механізмів протидії злочинам у сфері екологічної безпеки як цілісної системи.

Встановлено, що інтеграція зазначених методів дозволяє здійснити всебічне дослідження вибраної проблематики, розкрити її у теоретичному, правовому, кримінологічному, практичному та міжнародно-правовому вимірах, що забезпечує досягнення поставленої мети дисертації та реалізацію її завдань.

4. З'ясовано, що порушення правил екологічної безпеки є кримінальним правопорушенням підвищеної суспільної небезпеки, що має багатокомпонентний характер і посягає на екологічну безпеку як складову національної безпеки України, право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, економічну стабільність держави та екологічні права майбутніх

покоління. Встановлено, що кримінологічна характеристика цього злочину містить такі ключові елементи: 1) правову характеристику, відповідно до якої ст. 236 КК України передбачає відповідальність за порушення встановлених законодавством правил екологічної безпеки, що спричинили загибель людей, екологічне забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки. Особливістю цього злочину є те, що він має формальний склад та широкий об'єкт посягання, що охоплює правила екологічної безпеки в усіх сферах господарської діяльності; 2) соціальну характеристику, що визначає високий рівень латентності зазначених правопорушень, недооцінку їхньої суспільної небезпеки та низьку екологічну культуру населення. Встановлено, що наслідками таких злочинів є погіршення здоров'я населення, зростання рівня захворюваності, зниження якості життя та посилення соціальної напруги; 3) економічну характеристику, що відображає значні матеріальні збитки держави, регіонів та місцевих громад, включно з витратами на ліквідацію наслідків забруднення довкілля, відновлення інфраструктури, зниження продуктивності сільського господарства, втратою інвестиційної привабливості та економічної стабільності регіонів; 4) екологічну характеристику, що охоплює деградацію ґрунтів, забруднення водних ресурсів та атмосферного повітря, знищення флори і фауни, втрату біорізноманіття, руйнування екосистем та порушення природного балансу. Особливу небезпеку становить масштабність та відкладений у часі характер негативних наслідків; 5) організаційно-управлінську характеристику, що відображає прогалини у системі державного управління та екологічного контролю, недостатність ресурсного та кадрового забезпечення природоохоронної діяльності, низьку ефективність роботи відповідальних органів та наявність корупційних ризиків у сфері погодження проектів, перевірок та видачі дозволів.

5. Здійснено класифікацію причин та умов вчинення злочинів, передбачених ст. 236 КК України, зокрема: а) економічні причини: прагнення суб'єктів господарювання мінімізувати витрати на природоохоронні заходи, максимізувати прибуток за рахунок порушення екологічного законодавства, відсутність стимулів до дотримання правил екологічної безпеки; б) правові причини: недосконалість нормативно-правової бази у сфері екологічної безпеки, нечіткість окремих положень ст. 236 КК України, відсутність уніфікованих критеріїв істотної шкоди, неузгодженість екологічного та кримінального законодавства; в) організаційно-управлінські причини: слабкість механізмів державного контролю, недостатність фінансування природоохоронної діяльності, формальність проведення екологічного моніторингу, відсутність належної координації між органами влади та контролюючими інстанціями, корупційні прояви у сфері погодження та нагляду; г) соціально-психологічні причини: низький рівень екологічної культури, правосвідомості та відповідальності серед населення, посадових осіб, керівників підприємств, домінування економічної вигоди над екологічними

стандартами; д) загальносоціальні умови: високий рівень техногенного навантаження у промислових регіонах, застаріла інфраструктура, невідповідність екологічної політики сучасним викликам; е) природні умови: розташування небезпечних виробництв поблизу водних джерел, густонаселених територій та екологічно вразливих зон; ж) умови воєнного стану: активні бойові дії, руйнування очисних споруд, хімічних підприємств, мінування територій, відсутність державного контролю на тимчасово окупованих територіях, використання екологічної шкоди як засобу воєнної стратегії.

Наголошено, що порушення правил екологічної безпеки під час дії воєнного стану зумовлюється поєднанням об'єктивних та суб'єктивних чинників, зокрема: об'єктивно – недосконалістю системи управління, відсутністю належної інституційної спроможності органів влади, специфікою воєнної ситуації; суб'єктивно – недбалістю, халатністю, корисливими та воєнно-стратегічними мотивами правопорушників.

б. Обґрунтовано, що загальносоціальні заходи запобігання порушенням правил екологічної безпеки є найширшою групою превентивних механізмів, що охоплюють усю систему суспільних відносин та спрямовані на усунення базових причин екологічної злочинності шляхом забезпечення належного рівня економічного, соціального, екологічного та правового розвитку держави.

Визначено коло основних суб'єктів реалізації загальносоціальних заходів, до яких належать:

– Верховна Рада України, що встановлює законодавчу базу у сфері охорони довкілля та екологічної безпеки, забезпечує імплементацію міжнародних стандартів, гармонізацію екологічного та кримінального законодавства;

– Кабінет Міністрів України, який розробляє та реалізує державну екологічну політику, затверджує національні програми охорони довкілля, стратегії сталого розвитку, концепції екологічної безпеки;

– Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України як центральний орган виконавчої влади, що формує державну політику у сфері екологічної безпеки, здійснює нормативно-правове регулювання, координує діяльність інших органів та установ;

– органи місцевого самоврядування, які реалізують екологічну політику на регіональному рівні, забезпечують раціональне використання природних ресурсів, організовують екологічну просвіту населення;

– неурядові екологічні організації, що виконують важливу роль у формуванні екологічної культури, здійсненні громадського контролю, моніторингу стану довкілля, адвокації екологічних прав;

– наукові установи та заклади освіти, які забезпечують фундаментальні та прикладні дослідження проблем екологічної безпеки, розробку інноваційних природоохоронних технологій, підготовку кваліфікованих кадрів у сфері

екології та права;

– засоби масової інформації, що інформують населення про екологічну ситуацію, розкривають факти порушень екологічної безпеки, формують громадську думку та екологічну свідомість;

– населення як суб'єкт самоорганізації, що через реалізацію екологічних прав і обов'язків, участь у природоохоронних заходах та громадському контролю забезпечує підвищення рівня екологічної безпеки.

7. Визначено, що спеціально-кримінологічна профілактика передбачає цілеспрямований вплив на криміногенні фактори, особи та ситуації, що сприяють вчиненню порушень правил екологічної безпеки, а індивідуальна профілактика спрямована безпосередньо на конкретних осіб, схильних до вчинення правопорушень.

До суб'єктів таких заходів віднесено: Національну поліцію України, що здійснює досудове розслідування злочинів проти екологічної безпеки, проводить оперативно-розшукові заходи, профілактичну роботу серед населення та посадових осіб підприємств підвищеного екологічного ризику; органи прокуратури, які здійснюють нагляд за додержанням законів у сфері охорони довкілля, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, підтримання публічного обвинувачення та ініціюють перед судом питання про відшкодування завданої екологічної шкоди; суди України, що застосовують покарання та інші заходи кримінально-правового впливу, створюючи загальнопрофілактичний ефект невідворотності кримінальної відповідальності за порушення правил екологічної безпеки; Державну екологічну інспекцію України, яка здійснює контроль за додержанням природоохоронного законодавства, складає протоколи про адміністративні правопорушення, передає матеріали про виявлені злочини до правоохоронних органів; Службу безпеки України, що у воєнний час виконує завдання із захисту екологічної безпеки держави від екологічного тероризму та диверсій, розслідує злочини, які загрожують життєво важливим об'єктам екологічної інфраструктури; органи ДСНС України, що здійснюють профілактику техногенних катастроф та ліквідацію їх наслідків, включно з хімічними та радіаційними забрудненнями; індивідуальних суб'єктів профілактики, зокрема психологів, соціальних працівників, фахівців у сфері безпеки праці та екології, які працюють із особами, що мають схильність до вчинення злочинів проти довкілля, а також реалізують програми ресоціалізації, корекції девіантної поведінки та формування екологічно відповідальної поведінки.

8. Встановлено, що сучасні кримінологічні заходи запобігання порушенням правил екологічної безпеки у воєнний час пов'язані з низкою системних проблем, як-от: недосконалість нормативно-правового забезпечення, зокрема відсутність комплексного закону про екологічну безпеку в умовах війни, недостатня криміналізація екологічного тероризму та екоциду, колізії між екологічним, адміністративним та кримінальним законодавством;

недостатня ефективність інституційної системи запобігання, що виявляється у слабкій координації діяльності суб'єктів профілактики, дублюванні повноважень та відсутності єдиної системи моніторингу стану дотримання екологічної безпеки; обмеженість ресурсного, фінансового та кадрового забезпечення, що ускладнює діяльність органів екологічного контролю, правоохоронних та судових органів, особливо в регіонах активних бойових дій; низький рівень екологічної культури та правосвідомості населення і посадових осіб, що зумовлює толерантність до порушень екологічних правил та невикористання механізмів громадського контролю; висока латентність злочинів проти екологічної безпеки, спричинена як воєнною ситуацією, відсутністю доступу до окупованих територій, так і недосконалістю механізмів виявлення та фіксації порушень і використання екологічної шкоди як засобу воєнної стратегії, що робить традиційні заходи запобігання малоефективними, адже порушення здійснюються з метою завдання максимальних втрат противнику, а не лише задоволення економічної вигоди.

Сформульовано напрями кримінально-правової охорони правил екологічної безпеки (під час дії воєнного стану): зібрання належних, допустимих та достатніх доказів про порушення вимог, що визначають порядок проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, а також експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів; до проведення огляду належить залучати органи державного екологічного контролю, представників Державної екологічної інспекції України (зокрема, в нашому регіоні, а саме в Запорізькій області, – Державної екологічної інспекції Південного округу (Запорізька та Херсонська області)), органи Міністерства охорони здоров'я України та департаменти Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, які відповідно до покладених на них законодавством повноважень встановлюють фактичні дані, здійснюють відповідний розрахунок завданих довкіллю збитків тощо. У межах сприяння попередженню й ефективному розкриттю та розслідуванню порушень екологічної безпеки у майбутньому підкреслено потребу в прогнозуванні перспективи розвитку ситуації екологічної безпеки; визначено, які дії треба попередньо проводити, в тому числі правоохоронними органами, і запропоновано впровадити відповідну стратегію (Стратегію запобігання порушенням правил екологічної безпеки) (Додаток Ж).

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, в яких опубліковано
основні наукові результати дисертації:*

1. Дем'янов В. В. Кримінологічна характеристика порушення правил екологічної безпеки в Україні. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2019. № 3 (65). С. 351–356.
2. Дем'янов В. В. Сучасний стан природних складових довкілля промислового регіону в Україні. *Держава та регіони. Серія : Публічне управління та адміністрування*. 2022. № 4. С. 28–33.
3. Дем'янов В. В. Кримінологічна характеристика порушення правил екологічної безпеки у промисловому регіоні України. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 335–343.
4. Дем'янов В. В. Правовий аналіз сучасного стану природних складових довкілля промислового регіону в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 94–99.
5. Дем'янов В. В. Щодо загальносоціальних заходів запобігання порушенням правил екологічної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 718–722.
6. Дем'янов В. В. Проблеми кримінально-правової охорони правил екологічної безпеки під час воєнного стану. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. № 2. С. 92–99.
7. Дем'янов В. В. Щодо кримінологічних заходів запобігання порушенням правил екологічної безпеки під час воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 412–419.
8. Дем'янов В. В. Про спеціально-кримінологічні заходи запобігання порушенням правил екологічної безпеки. *Правові новели*. № 19. 2023. С. 506–512.
9. Дем'янов В. В. Щодо кримінологічної характеристики порушення правил екологічної безпеки в Україні сьогодні. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2024. № 7 (67). С. 375–379.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Дем'янов В. В. Щодо класифікації видів злочинів, що посягають на довкілля. *Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 5-6 листоп. 2021 р.). Дніпро : ГО «Правовий світ», 2021. С. 52–55.
11. Дем'янов В. В. Види злочинів, що посягають на довкілля в промисловому регіоні (Types of crimes affecting the environment the industrial region). *Topical issues of modern jurisprudence : International scientific conference proceedings* (Czestochawa, the Republic of Poland, April 5–6, 2023). Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. S. 108–114.

12. Дем'янов В. В. Щодо кримінологічної характеристики порушення правил екологічної безпеки під час воєнного часу. *Юридичні науки: проблеми та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Запоріжжя, 24-25 лют. 2023 р.). Львів ; Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 85–88.

АНОТАЦІЯ

Дем'янов В. В. Кримінологічна характеристика та запобігання порушенням правил екологічної безпеки в Україні. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, 2026.

Дисертація є комплексним кримінологічним дослідженням порушень правил екологічної безпеки, передбачених статтею 236 Кримінального кодексу України, здійсненим із урахуванням регіональних особливостей промислових регіонів України, сучасного стану екологічної злочинності та умов воєнного стану. У роботі досліджено екологічну злочинність як самостійний кримінологічний феномен, що має підвищену суспільну небезпеку, значний латентний характер та довготривалі негативні наслідки для довкілля, здоров'я населення, економічної стабільності й національної безпеки держави.

У дисертації здійснено ґрунтовний аналіз сучасного стану порушень правил екологічної безпеки, визначено їхній рівень, динаміку, структуру, географію поширення та латентність. Установлено, що офіційні статистичні показники не відображають реального масштабу екологічної злочинності, що зумовлено складністю виявлення таких правопорушень, проблемами доказування причинно-наслідкових зв'язків, а також обмеженими можливостями державного контролю, особливо в умовах воєнного стану.

Уперше у вітчизняній кримінологічній науці порушення правил екологічної безпеки обґрунтовано як кримінальне правопорушення з комплексною детермінацією, що поєднує економічні, організаційно-управлінські, правові, соціальні та морально-психологічні чинники. Доведено, що екологічна злочинність у промислових регіонах формується під впливом прагнення мінімізувати витрати на екологічні заходи, недосконалість системи контролю, корупційних ризиків, низького рівня екологічної культури та недостатньої ефективності кримінально-правових санкцій.

У межах дослідження розроблено кримінологічну класифікацію порушень правил екологічної безпеки з урахуванням характеру об'єкта посягання, способу вчинення, наслідків, суб'єктного складу, регіональної специфіки та умов воєнного стану. Узагальнено кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють такі правопорушення, поміж яких домінують посадові особи

підприємств, відповідальні за експлуатацію об'єктів підвищеної небезпеки, а також суб'єкти господарювання, діяльність яких пов'язана з використанням природних ресурсів та поводженням із небезпечними відходами.

Особливу увагу приділено впливу воєнного стану на стан екологічної злочинності. Доведено, що збройна агресія проти України істотно підвищила ризики порушень правил екологічної безпеки через руйнування промислових, енергетичних і транспортних об'єктів, аварії на хімічних підприємствах, забруднення водних і земельних ресурсів, а також із огляду на зниження ефективності екологічного контролю в умовах концентрації державних ресурсів на потребах оборони. Обґрунтовано, що екологічні наслідки воєнних дій мають системний і довготривалий характер, що потребує спеціальних кримінологічних і кримінально-правових механізмів реагування.

У дисертації сформульовано авторське визначення поняття запобігання порушенням правил екологічної безпеки, що розглядається як цілеспрямована діяльність держави, правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та інститутів громадянського суспільства, спрямована на усунення причин і умов екологічної злочинності, мінімізацію її наслідків і недопущення нових правопорушень. Запропоновано систему загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів запобігання, визначено коло суб'єктів їх реалізації та напрями координації між ними.

Розроблено концептуальні засади стратегії запобігання екологічній злочинності, у якій особливе місце відведено діяльності правоохоронних органів, органів екологічного контролю, прокуратури та суду в умовах воєнного та післявоєнного періодів. Обґрунтовано необхідність удосконалення кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за порушення правил екологічної безпеки, з метою підвищення ефективності їх застосування та забезпечення реального захисту довкілля.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання у правозастосовній діяльності правоохоронних органів і судів під час розслідування та розгляду кримінальних правопорушень проти довкілля; у нормотворчій діяльності – при підготовці пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України; у навчальному процесі закладів вищої освіти юридичного профілю та системі підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів; у науково-дослідній діяльності – для подальшого розвитку кримінологічних досліджень у сфері екологічної безпеки.

Ключові слова: відвернення злочинів, воєнний час, воєнний стан, екологічна безпека, екологічна злочинність, екологічна політика, екологічні заходи, екологічні права та обов'язки, експлуатація природних ресурсів, запобігання екологічній злочинності, запобігання злочинам, захист довкілля, збереження довкілля, кримінологічні заходи, протидія злочинності, промисловий регіон, профілактика злочинів.

SUMMARY

Demianov V. V. Criminological characteristics and prevention of violations of environmental safety rules in Ukraine. – *The manuscript.*

The thesis is for candidate's degree of law on specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. – Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, 2026.

The dissertation is a comprehensive criminological study of violations of environmental safety rules provided for in Article 236 of the Criminal Code of Ukraine, conducted taking into account the regional characteristics of Ukraine's industrial regions, the current state of environmental crime, and the conditions of martial law. The work examines environmental crime as an independent criminological phenomenon that poses a heightened public danger, has a significant latent nature, and has long-term negative consequences for the environment, public health, economic stability, and national security.

The dissertation provides a thorough analysis of the current state of violations of environmental safety rules, determining their level, dynamics, structure, geographical distribution, and latency. It has been established that official statistics do not reflect the real scale of environmental crime, which is due to the complexity of detecting such offences, problems in proving cause-and-effect relationships, and limited possibilities for state control, especially in conditions of martial law.

For the first time in domestic criminological science, violations of environmental safety rules are justified as criminal offenses with complex determination, combining economic, organizational, managerial, legal, social, and moral-psychological factors. It has been proven that environmental crime in industrial regions is influenced by the desire to minimize the cost of environmental measures, imperfections in the control system, corruption risks, a low level of environmental culture, and insufficiently effective criminal sanctions.

The study developed a criminological classification of violations of environmental safety rules, taking into account the nature of the object of the offense, the method of commission, the consequences, the composition of the subjects, regional specifics, and the conditions of martial law. A criminological profile of persons who commit such offences has been summarised, among whom officials of enterprises responsible for the operation of high-risk facilities, as well as business entities whose activities are related to the use of natural resources and the handling of hazardous waste, predominate.

Particular attention is paid to the impact of martial law on environmental crime. It has been proven that armed aggression against Ukraine has significantly increased the risks of environmental safety violations due to the destruction of industrial, energy, and transport facilities, accidents at chemical plants, pollution of water and land resources, as well as a decrease in the effectiveness of environmental control in conditions where state resources are concentrated on defense needs. It is

substantiated that the environmental consequences of military actions are systemic and long-term in nature, requiring special criminological and criminal law response mechanisms.

The dissertation formulates the author's concept of preventing violations of environmental safety rules, which is considered as a purposeful activity of the state, law enforcement agencies, local self-government bodies, business entities, and civil society institutions aimed at eliminating the causes and conditions of environmental crime, minimizing its consequences, and preventing new offenses. A system of general social, special criminological and individual prevention measures is proposed, and the range of entities responsible for their implementation and the areas of coordination between them are defined.

The conceptual foundations of a strategy for preventing environmental crime have been developed, with a special focus on the activities of law enforcement agencies, environmental control bodies, the prosecutor's office, and the courts in wartime and post-war periods. The need to improve criminal law provisions providing for liability for violations of environmental safety rules has been substantiated with a view to increasing the effectiveness of their application and ensuring real protection of the environment.

The practical significance of the results obtained lies in the possibility of their use in law enforcement activities by law enforcement agencies and courts during the investigation and consideration of criminal offenses against the environment; in rule-making activities – in the preparation of proposals for improving the criminal legislation of Ukraine; in the educational process of higher education institutions of a legal profile and in the system of advanced training of law enforcement officials; in scientific and research activities – for the further development of criminological research in the field of environmental safety.

Keywords: *stopping crimes, wartime, martial law, environmental safety, environmental crime, environmental policy, environmental measures, environmental rights and duties, exploitation of natural resources, prevention of environmental crime, crime prevention, environmental protection, environment preservation, criminological measures, crime control, industrial region, crime prevention measures.*